

Dragana Đorđević¹

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet
Srbija

ARAPSKI ROMAN U PREVODU NA SRPSKI JEZIK

Originalan naučni rad
UDC 821.411.21-31.09

Ovim istraživanjem daje se celovit pregled neposrednih i posrednih integralnih prevoda arapskih romana u Srbiji od prvog takvog prevoda pa do danas. U radu je predstavljen razvoj arapskog romana razmatranjem odlika prevedenih dela, njihovog stila, narativne tehnike, tema koje obrađuju, pravca kome pripadaju, značaja koji imaju u okvirima arapske književnosti i drugih relevantnih činjenica koje bolje približavaju ovaj žanr i smeštaju ga u okvire svetske književnosti. U radu je predstavljena i kritička recepcija prevedenih dela. Na ovaj način posredno se razmatra zastupljenost arapske književnosti u Srbiji uopšte, problemi koji u ovoj delatnosti postoje, kao i perspektive i moguće strategije za unapređivanje prevođenja u svojstvu važne arabističke aktivnosti. Kada je reč o posrednim prevodima, dodatno se razmatra problematika takve vrste prevoda, sa posebnim osvrtom na kulturnu transpoziciju.

Ključne reči: *arapski roman, realizam, socijalni realizam, postkolonijalni roman, modernizam, postmodernizam, prevođenje, recepcija, kulturna transpozicija.*

Prevodi književno-umetničkih dela ne predstavljaju samo jedan od najvažnijih načina da se upoznaju druge kulture i civilizacije, prikažu njihova književna ostvarenja i proučavanja u vezi sa njima, otvore vrata novim konceptima, već su vid pozitivne, humanističke globalizacije koja omogućava nesmetani protok umetničkih i kulturnih uticaja i primer skladnog dijaloga između civilizacija. U slučaju jedne bogate a kod nas i dalje nedovoljno poznate i zastupljene književne tradicije kao što je arapska, književni prevodi još više dobijaju na značaju. Razuđeno pitanje prevođenja i recepcije arapske književnosti, žanrovski dosta raznovrsno zastupljene u prevodu na srpski, bez svake sumnje zaslužuju da budu predmet daleko detaljnije i obuhvatnije multidisciplinarnе analize. Ovaj rad je u tom smislu tek skroman doprinos jer će se baviti književnim pravcima zastupljenim u prevodima arapskog romana na srpski/srpskohrvatski jezik na teritoriji Srbije od pojave prvog takvog prevoda 1979. godine do danas, kao i njihovom kritičkom recepcijom. Tim pregledom ukazaćemo na postojeće trendove u prevođenju jednog dela arapske književnosti kod nas, kao što ćemo predočiti moguće smernice za dalje unapređivanje tog vida arabističke aktivnosti. Istraživanje obuhvata direktne i posredne prevode romana izvorno pisanih na arapskom i njihovu kritičku recepciju.² Kao izvor podataka korišćen je fond Narodne

¹ Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, Beograd; email: dragana.djordjevic@fil.bg.ac.rs

² Zbog prostornih ograničenja prevode arapske frankofone književnosti ostavljamo za neko buduće istraživanje. Ova književnost još ima problematičan status zbog preovlađujućeg ubeđenja da izbor jezika na kojem će autor

biblioteke Srbije i fond Biblioteke za arapski, turski i persijski jezik Odseka/Katedre za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu. U radu je korišćen sistem ZDMG transkripcije za izvorne nazive romana na arapskom i imena autora.

Arapski jezik i književnost kontinuirano su prisutni u srpskoj akademskoj i šire kulturnoj sferi najmanje 84 godine, tačnije od osnivanja Odseka za orijentalistiku na tadašnjem Filozofskom fakultetu 1926. godine. Prevodi arapske književnosti pojavljivali su se i pre institucionalizovanja arabistike, doduše najpre sa jezika-posrednika, sudeći prema korišćenim fondovima i njihovim bazama podataka. To su bili pretežno parcijalni prevodi *Hiljadu i jedne noći* sa jezika-posrednika, kao i izvestan broj prevoda preislamske i klasične arapske poezije u direktnom prevodu sa arapskog. Prevođenje arapske književnosti je kroz duge decenije bilo neodvojiv deo univerzitetske sredine u kojoj je poniklo, a koja je bila i još predstavlja centralno mesto gde se proučava književnost, obrazuju prevodioci, i gde je dobrim delom prevodilaštvo sazrevalo jer su pioniri tog dela struke bili istovremeno aktivni učesnici u izvođenju nastave. Takođe, prevođenje arapske književnosti bilo je i ostalo jedno od najvažnijih oruđa za predstavljanje teorijskih proučavanja u vezi sa njom.

Uopšteno uzev, vremensko razdoblje kojim ćemo se u radu neposredno baviti, od 1979. do danas, odlikuje se sasvim prirodnim rastućim interesovanjem prevodilaca za ostvarenja arapske književnosti 20. veka. Prevodi romana i pripovedaka kao rodova karakterističnih za modernu arapsku književnost tome idu u prilog.³ Roman je forma koja je sa Zapada, to jest iz Evrope, dosta kasno ušla u arapsku književnost. To se dogodilo u drugoj polovini 19. veka i to prvo posredstvom prevoda u periodu arapskog preporoda (ar. *al-nahḍa*), odnosno neoklasicističkog pravca u književnosti. Početak proznog stvaralaštva tog perioda bio je obeležen obnovom srednjovekovne forme makame (ar. *al-maqāma*), kitnjaste rimovane proze, ali za svrhu društvenog kriticizma (Starkey 2006: 97-99). Iako mu je prethodilo nekoliko drugih pokušaja, smatra se da tek od 1913. godine, kada se pojavio romantično-poučni roman *Zejneb* (ar. *Zaynab*) M.H. Hejkala (ar. *M.H. Haykal*, 1888-1956), radnje smeštene na egipatskom selu, može biti reči o pojavi prvog pravog romanesknog ostvarenja na arapskom jeziku (Badawi 2001: 110, Starkey 2006: 102-103).⁴ Osim sentimentalnih i zabavnih priča didaktičke prirode, autore iz ovog perioda često su inspirisali i slavni trenuci iz arapske istorije, tema koja je u periodu nacionalnog buđenja i oslobađanja od kolonijalne vlasti bila veoma popularna.

pisati umnogome utiče na izbor ciljne publike i poruku u odnosu na dela izvorno pisana na arapskom (Al-Musawi 2003: 7-8) premda je bilingvizam u delu severno-afričkih arapskih zemalja jednako stabilno stanje kao diglosija.

³ Prilično iscrpnu premda delom nedoslednu anotiranu bibliografiju prevoda arapske književnosti u periodu 1990-2004. nalazimo kod Spasić 2004: 257-282. Kompletanu bibliografiju književnih i neknjiževnih monografskih publikacija prevedenih direktno sa arapskog u periodu 1989-2008 videti u Djordjevic 2009: 42-57.

⁴ Detaljnije o prevodilačkom pokretu u periodu preporoda videti u Badawi 2001: 91-95. O počecima ove književne forme kod Arapa videti u: Allen 1997: 180-192 i Starkey 2006: 97-114.

Arapska zemlja u kojoj se moderna prozna književnost u svim oblicima prvobitno razvila i najbrže sazrela jeste Egipat, tako da sa jedne strane ne treba da čudi činjenica da egipatski autori suvereno vladaju prevodnom književnošću u nas, osobito na polju romana. U oblasti romana, među naslovima direktno prevedenim sa arapskog kao i onim preko jezika posrednika, nalazimo trinaest naslova iz Egipta, i po jedan iz Tunisa, Palestine, Sudana, Maroka i Saudijske Arabije, ne računajući ponovljena izdanja. Takva dominacija egipatskog romana na domaćoj prevodilačkoj sceni potvrđuje ranije zapažanje Hilari Kilpatrik:

Arapski roman izjednačavao se sa egipatskim još pre dvadeset godina. Od tog vremena, roman se ustalio u većini, ako ne i u svim arapskim zemljama, kako je prikazano na drugim mestima u ovoj knjizi. Ipak, egipatski roman i dalje zaslužuje posebno mesto u proučavanju moderne arapske književnosti zbog broja kvalitetnih radova nastalih u Egiptu. Istovremeno, duža istorija ovog žanra u Egiptu omogućava da se mnogo lakše utvrde i prouče različite razvojne faze romana nego u zemljama gde on postoji tek dve ili tri decenije. (Kilpatrick 1997: 223)

Na srpski jezik prevedena su dva romana nastala u razvojnom periodu. Autobiografski roman *Dani* (ar. *Al-'Ayyām*) Egipćanina Tahe Huseina (ar. *Ṭāha Ḥusayn*, 1889-1973), istaknutog teoretičara i istoričara književnosti, ujedno je i prvi arapski roman koji se u neposrednom prevodu Nijaza Dizdarevića pojavio na srpskohrvatskom 1979. godine. Iako Badavi ne smatra ovo delo pravim romanom navodeći da ga ni sâm Husein nije tako doživljavao (Badawi 2001: 111), uključili smo ga u razmatranje zbog značaja koji ima, osobito za rađanje Bildungsromana u arapskoj književnosti. Ovo delo se smatra najboljim Huseinovim proznim ostvarenjem i jednim od najboljih proznih dela svih vremena u arapskoj književnosti uopšte. Jasnim izrazom i besprekornim jezikom, u njemu je, osim mučnog odrastanja slepog Huseina dat i izvanredan opis psihologije egipatskog sela. Ovo je prvo delo moderne arapske književnosti koje se posredstvom prevoda proslavilo i na Zapadu (Starkey 2006: 103-104). Roman *Zov kerevana* (1934, ar. *Du'ā' al-karawān*), Huseinov prvi „pravi“ roman, na srpskom se pojavio 2001, u prevodu Nikolette Bulatović. U odnosu na kompozicijski, stilski i sadržinski besprekorno ostvarenu slojevitost *Dana*, *Zov kerevana* po svojoj strukturi, radnji i protagonistima ispoljava mnoge slabosti prvobitnih romantičnih „didaktičkih“ arapskih romana kada je među autorima bilo uvreženo mišljenje da svaki roman mora u sebi da nosi snažnu životnu i moralnu pouku. Stavljanje te pouke u prvi plan neretko je imalo za posledicu naivno postavljen zaplet, nerealni rasplet, građenje površnih junaka, što su u velikoj meri obeležja romana *Zov kerevana* (Sakkut 1971: 31-36)

koji se kritički postavlja prema običaju krvne osvete, još prisutnom u zabačenim delovima Egipta, kao što se bavi i značajem obrazovanja žena. Najveća vrednost tog dela jeste upravo književno-istorijska, jer bez poznavanja razvojnih etapa jedne književnosti ne mogu se razumeti niti sveobuhvatno sagledati njeni kasniji dometi. Baš kao što su dva Huseinova romana nespojivi u pogledu književno-umetničkog značaja, po mnogo čemu ispoljavaju tu osobinu i u pogledu kritičkog prijema na koji su njihovi srpski prevodi u stručnoj javnosti naišli. Promišljenost, studioznost i strpljenje koji krase prevod *Dana* na pravi način su bili dopunjeni nadahnutim, informativnim i kompetentnim pogovorom prevodioca N. Dizdarevića (Tanasković 1980: 511, 513). S druge strane prevod *Zova kerevana* nije ostavio tako dobar utisak zbog izvesnog broja materijalnih grešaka, doslovnih rešenja i ukupnog utiska da složen zadatak prenošenja Huseinovog osobenog pripovedačkog stila nije sasvim uspešno ispunjen. Takođe, u popularno napisanom predgovoru nedostaje osvrt na objektivni književni značaj dela i manir u kojem je napisano, što su za recepciju ključne činjenice (Đorđević 2002: 164-165).

U razvojnom periodu arapskog romana počeo je da stvara i Egipćanin Teufik el Hakim, (ar. *Tawfiq al-Ḥakīm*, 1898-1987), dramaturg, romanopisac, esejista i književni kritičar. El Hakim je, zapravo, najčuveniji kao rodonačelnik arapske drame. Premda roman kao književni rod nije bio centar njegovog stvaralačkog rada, kao uostalom ni T. Huseina, njegovi savremenici su ga odredili kao romansijera sa kojim je egipatski roman dostigao zrelost (Badawi 2001: 118), stvorivši prve pretpostavke za razvoj realizma kakav srećemo kod Mahfuz a i drugih predstavnika tog pravca. Kod nas je preveden njegov roman-novela *Hakimov magarac* (1985, prevela M. Baoui, ar. *Ḥimār al-ḥakīm*), delo koje se prvi put pojavilo 1940.⁵ Narušenog tematskog jedinstva i radnje (Sakkut 1971: 91-92), to delo ne spada u njegova najbolja ostvarenja, iako pruža uvid u neka obeležja njegove umetnosti. Inspirisano svetskim književnim nasleđem, ali i autorovim životom, centralna tema tog ostvarenja jeste otpor koji umetnička priroda pruža spoljnim pritiscima. Moramo se složiti sa konstatacijom A. Mitrović da je najbolji deo ovog izdavačkog poduhvata kod nas bio veoma sadržajni predgovor uvaženog orijentaliste Darka Tanaskovića *Pisac i njegov magarac – od ćutanja do koautorstva* (str. 5-10), dok sâm prevod pati od brojnih nedostataka (Mitrović 1986: 68). U zaključku predgovora prevoda ovog romana-novele, Tanasković izrazio je iskrenu nadu da će to biti podsticaj da se prevedu i el Hakimova najvažnija dela (Tanasković 1985: 10). Nažalost, to se do danas nije dogodilo.

Najzastupljeniji romanopisac u prevodima svakako jeste Egipćanin Nagib Mahfuz (ar. *Nağīb Mahfuḏ*, 1911-2006), laureat Nobelove nagrade za književnost 1988. godine. U Srbiji

⁵ Hakimov najbolji roman, *Dnevnik provincijskog istražitelja*, preveden je sa francuskog i objavljen u Zagrebu 1954. pod naslovom *Dnevnik suca istražitelja*.

su prevedena ukupno četiri njegova romana, dva direktno sa arapskog, jedan sa nemačkog i jedan sa engleskog. Činjenica da su se prvi srpskohrvatski prevodi Mahfuzova, kako parcijalni tako i integralni, pojavili tek pošto je dobio ovo izuzetno priznanje, i da su pritom integralni prevodi romana urađeni sa jezika-posrednika ne svrstava ga samo u dugi niz „nepoznatih Nobelovaca“, već sugerira da je lokalna arabistička javnost bila zatečena ovim, za svekoliku arapsku književnost, presudnim događajem, „velikom maturom arapske književnosti“ kako je to nazvao Darko Tanasković u pogovoru prvog u nas prevedenog Mahfuzovog romana *Razgovori na Nilu*, gde je odlično ilustrirao odjek ovog događaja u našoj javnosti (Tanasković 1989: 152-155).⁶ Nobelova nagrada nije bila samo priznanje Mahfuzu, već čitavoj arapskoj književnosti koja je time konačno skrenula pažnju šire svetske javnosti na svoje žanrovsko bogatstvo, narativnu zrelost i posebnost, stilsku i simboličku raznolikost.

Mahfuzov opus obuhvata blizu pedeset romana i zbirki pripovedaka nastalih tokom gotovo sedam decenija stvaralačkog rada. *Razgovori na Nilu* (ar. *Ṭarṭara fawq al-Nīl*, doslovno: 'Tlapnje na Nilu'), koji se 1989. pojavio u prevodu sa nemačkog Andrije Grosbergera i *Miramar* (ar. *Miramār*), koji se iste godine pojavio u prevodu Danice Kraljević, Ljiljane Nedeljković i Anđelke Mitrović, prvi su integralni prevodi Mahfuzovih dela kod nas. Reč je o dva korektna iako posredna prevoda, gde su, koliko je to moguće, izbegnuta brojna pomeranja na svim planovima jezičke strukture a uticaj jezika posrednika na jezičko-stilska rešenja u prevodu je ublažen, posebno u prevodu *Razgovora na Nilu*, koji je prošao stručnu redakciju sa uvidom u arapski original.⁷ Što se dva romana tiče, predstavljaju fazu Mahfuzovog izlaska iz realizma, gde je roman svedeniji, sa manje junaka, a više simbolike i dramatičnosti (Badawi 2001: 144). U oba romana Mahfuz progovara o opštem padu morala u društvu ali i raspoloženju koje je zavladao kada je prošla opijenost euforijom zbog Naserove revolucije. *Razgovori na Nilu* prate grupu intelektualaca koji se svake večeri sastaju na jednom splavu na reci kako bi pušili hašiš i opijali se, potpuno otuđeni ne samo jedni od drugih, već i od realnosti. Jedan mučni događaj stavlja na probu njihovu savest i moral, ali to je životni ispit koji većina njih neće položiti. U romanu *Miramar* preovlađuje opis političkih događaja tog perioda očima četiri junaka koje vezuje pansion Miramar.

Delo *Saga o bednicima* (ar. *Maḥīamat al-ḥarāfīš*) u prevodu Radeta Božovića jeste prvi Mahfuzov roman preveden direktno sa arapskog, takođe 1989. godine koja je, sasvim razumljivo, bila u znaku ovog velikana arapske književnosti. Koristeći se neobičnom kompozicijom koju prevodilac u pogovoru određuje kao „parafrazu arapskog narodnog

⁶ Iako R. Božović u kratkom osvrtu na dodelu Nobelove nagrade za književnost 1988. navodi kako je lično očekivao da je Mahfuz dobije i ranije, ili pak 1989. godine (Božović 1989: 62), činjenica da su se prevodi njegovih dela pojavili po prvi put tek po dodeli nagrade, kako u periodici tako i u monografskim publikacijama, ipak ide u prilog tome da autorova veličina nije blagovremeno prepoznata.

⁷ Više o tome videti kod Mitrović 1991: 65-66.

junačkog romana" (Božović 1989: 411), Mahfuz vešto oslikava fantastične događaje višeslojne simbolike u kojima se sukobljavaju Dobro i Zlo, gradeći sagu o spasenju i besmrtnosti, dok zapravo upućuje na probleme savremenog Egipta. Ovo je ujedno i prvi prevod u Srbiji koji je uspeo da dočara Mahfuzov majstorski pripovedački stil, da skladno uklopi mnoštvo kulturno obeleženih pojmova i zapravo predstavi egipatskog Nobelovca onako kako mu to dolikuje i to u direktnom prevodu sa arapskog.

Hiljadu i jedna noć (u originalu *Layālī ‘alf layla* – ‘Noći hiljadu i jedne noći’) za sada je poslednji Mahfuzov roman koji se pojavio na srpskom, 2000. godine, u prevodu Dragane Kujović koji zaslužuje pohvale kako zbog izbora, tako i zbog primerenosti prevodnih rešenja i pretežno lepog i tečnog jezika (Mitrović 2002: 123). U tom ostvarenju Mahfuz se na sličan način poslužio narodnim književnim nasleđem, ovog puta čuvenim zbornikom priča *Hiljadu i jedna noć*, opet stvorivši alegoričnu kritiku društvenih i političkih okolnosti u Egiptu poznih sedamdesetih godina. Za svaku pohvalu je i prevodilački izbor tog i romana *Saga o bednicima*, jer ih je Mahfuz u mnogim intervjuima isticao kao najinteresantnije za evropskog to jest zapadnog čitaoca.

Teritorijalno i žanrovsko ograničenje koje smo u radu postavili moglo bi da stvori pogrešan utisak da je Mahfuzov prebogati opus, putem kojeg se može sagledati dobar deo razvoja arapskog proznog stvaralaštva od početaka Drugog svetskog rata do početka drugog milenijuma, predstavljen sa samo četiri romana. Mahfuz je prevođen širom bivše Jugoslavije kao što se i dalje dosta intenzivno prevodi u Bosni poslednjih godina.⁸ Na teritoriji Srbije predstavljen je i zbirkom pripovedaka *Priče iz našeg kvarta* (ar. *Ḥikāyāt ḥāratinā*) objavljene u Beogradu, 2006. godine u prevodu Miroslava B. Mitrovića, kao i nizom odabranih pripovedaka objavljenih u periodici. Ipak, ako uzmemo u obzir značaj koji ovaj književnik ima u arapskoj i svetskoj književnosti i to da je kod nas, između ostalog, još nepreveden roman *Deca iz našeg kraja* (ar. *‘Awlād ḥāratinā*, 1967), za koji ga je Nobelov komitet posebno pohvalio i koji se smatra njegovim najznačajnijim romaneskim ostvarenjem, ne možemo zadovoljno konstatovati da je Mahfuz predstavljen onako kako to zaslužuje. Stiče se utisak da i dalje vlada „stvarna ili prividna prevodilačka nezainteresovanost“ kako je to stanje još 1989. okarakterisao D. Tanasković govoreći o prevođenju Mahfuzovih dela kod nas (Tanasković 1989: 166-167).

Uporedo sa Mahfuzom koji je četrdesetih i pedesetih godina bio istaknuti predstavnik i predvodnik realizma, kod mlađih autora razvio se pravac tzv. socijalnog ili socijalističkog realizma. Među piscima te generacije bili su Jusuf Idris, Abdurahman Šarkavi, Fethi Ganim, Latifa el Zejat, čiji su sve izraženiji eksperimenti u narativnim tehnikama, formi i temama

⁸ U vezi sa ostalim prevodima Mahfuzovih dela u doba SFRJ videti Mitrović 1991.

nagovestili buduće velike promene u romanu i prozi uopšte, osobito začetak subverzivnog i demistifikatorskog postkolonijalnog romana u Egiptu.⁹ Ovaj pravac se rodio na krilima sveopšte radosti i atmosfere optimizma izazvane Naserovom revolucijom 1952. Zajedničko obeležje stvaralaštva ovog pravca jeste propagiranje borbe, naročito one klasne, uz osudu negativnih društvenih pojava. Na našu veliku žalost, nijedan roman iz tog perioda nije predstavljen srpskoj publici.¹⁰

Grupa autora koja je počela da objavljuje šezdesetih godina 20. veka, okupljena uglavnom oko avangardnog časopisa *Galerija 68*, uobičajeno se naziva generacijom šezdesetih. Stasavajući na delima Mahfuza, Šarkavija, Idrisa, Ganima i drugih, ali i napajajući se delima Hemingveja, Kafke, Foknera i egzistencijalista, kod ove generacije rodio se bunt protiv socijalnog realizma čime su širom otvorena vrata za veće inovacije na polju proznog stvaralaštva uopšte, a koje su se kretale na razmeđu modernizma i postmodernizma. Na umetničko formiranje ove generacije pisaca veliki uticaj imale su i društveno-političke okolnosti, to jest osećanje da žive u „stabilnom autoritarnom režimu“ (Badawi 2001: 159) na koji sami ne mogu uticati. Ako su predstavnici socijalnog realizma još optimistično verovali u to da pojedinac može da promeni društvo, gradeći tako proaktivne junake-heroje koji promovišu pozitivne vrednosti, glavni protagonisti proznog stvaralaštva generacije šezdesetih jesu anti-heroji: nemoćni, otuđeni, izgubljeni, gotovo autistično zatvoreni u sebe, bez ikakve nade da su promene moguće, bez ikakve vere da oni sami mogu išta da u tom smislu učine. Tri vrlo važna predstavnika ovog literarnog pravca objavljena su na srpskom u prevodu Dragane Đorđević: Baha Tahir, Ibrahim Aslan i Gamal Gitani.

B. Tahir (ar. *Bahā' Ṭāhir*, 1935) predstavljen je sa dva romana, *Svetla tačka* (ar. *Nuq̄at al-nūr*, doslovno: 'Tačka svetlosti'), koji je objavljen 1999, a kod nas preveden 2003, i *Tetka Safija i manastir* (ar. *Ḥālātī Ṣafiyya wa al-dayr*) koji je objavljen 1991, a na srpski preveden 2005. Uprkos razlikama koje Tahirov spisateljski stil iskazuje u odnosu na obeležja moderne evropske proze, roman *Svetla tačka* nedvosmisleno prenosi poruku da su „ljudi, individue, one 'svetle tačke' koje jedne drugima pokazuju put ka smislu kroz tminu vlastitog postojanja, smislu koji se ne može dokučiti bez ljubavi“ (Sojkić 2005: 163, 166). Roman *Tetka Safija i manastir*, koji je Tahiru 2000. godine doneo simpatičnu nagradu *Đuzepe Ačerbi* što je stranim književnicima dodeljuju čitaoci javnih italijanskih biblioteka, prikazuje autora u nešto angažovanijoj ulozi budući da središnju temu romana čine pitanja

⁹ Za bolje razumevanje odlika arapskog postkolonijalnog romana videti odličnu studiju Al-Musawi 2003.

¹⁰ J. Idris je jedini iz te grupe autora koji je uopšte predstavljen publici prevodom zbirke: **Šejh - baba i druge pripovijetke** / Jusuf Idris ; [izbor i pogovor Sulejman Grozdanić ; prevodioci Nada Bojanić...et al.]. - Beograd [et c.] : Prosveta [et c.], 1977. - 137 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Ceo svet = Biblioteka Cijeli svijet : Egipat) Između apsurdna i nade: str. 133-137.

ljubavi i mržnje, praštanja i osvete, kako neposredno, među pojedincima, tako i posredno, među muslimanima i hrišćanima, glavnim verskim zajednicama u Egiptu. U oba romana do izražaja dolaze jednostavan jezik, deskriptivni stil pasivnog, nemoćnog posmatrača i slojeviti likovi. Šteta je što prevodi romana nisu praćeni pogovorom jer bi to čitaocima sigurno omogućilo bolju recepciju Tahirovog stvaralaštva.¹¹ Ibrahima Aslana (ar. *ʿIbrāhīm ʿAṣlān*, 1937) upoznali smo preko jednog romana iz 1983. godine – *Ibis* (ar. *Mālik al-ḥazīn*) koji je kod nas preveden 2006. Praćen predgovorom prevodioca (*Tužna ptica čovek*, str. 7-15) koji čitaocu omogućava bolju recepciju kompleksne strukture tog dela koja je proizvod Aslanovog eksperimentisanja sa jezikom, formom, ritmom i slikom. Gamal Gitani (ar. *Ġamāl al-Ġiḡānī*, 1945) takođe je predstavljen jednim romanom, *Zejni Barakat* (ar. *al-Zaynī Barakāt*) koji je prvi put ugledao svetlost dana sada već davne 1974, dok ga je naša publika upoznala tek 2008. Boljem razumevanju dela pomogao je i pogovor velikog Edvarda Saida koji je preveden sa engleskog.¹² Said u Gitaniju prepoznaje odvažnog vizionara na polju književnosti i potkrepljuje tu tvrdnju jezgovitom analizom autorovih umetničkih postupaka u stvaranju književno-istorijske alegorije sadašnjosti (Said 2008: 281-284). Iako su kritički osvrti na prevodilačka rešenja i postupke u ova četiri romana u potpunosti izostali, takav osvrt neće biti načinjen ni u ovom istraživanju budući da je potpisnik ovih redova ujedno i prevodilac pomenutih dela. U budućnosti se treba nadati da će čitalačkoj publici biti predstavljeno još radova pomenutih autora, kao i dela drugih, ne manje značajnih pripadnika generacije šezdesetih, vrsnih pisaca poput Sunalaha Ibrahima, Muhameda el Busatija, Abdulhakima Kasima, Eduara el Harata, itd. jer su njihova umetnička ostvarenja izvršila najneposredniji uticaj na savremene trendove u arapskoj prozi uopšte koje još nismo upoznali u vidu prevoda.

Roman koji je doživeo najviše izdanja, čak sedam, jeste *Žena na nultoj tački* (ar. *ʿImraʿa ʿind nuḡat ṣifr*), kontroverzne i često osporavane egipatske spisateljice, publicistkinje i feminističke aktivistkinje Naval el Sadavi (ar. *Nawāl al-Saʿdāwī*, u prevodu Nual el Saadaui), rođene 1931. godine, u prevodu Maje Trifunović-Kaluđerović. Reč je o romanu koji oslikava fizičku eksploataciju žene, od incesta do prostitucije, što je, sudeći po broju izdanja, tema koja je naišla na dobar prijem kod domaće publike. Politički aktivizam i pisanje kod Sadavijeve oduvek su bili neodvojivi jedno od drugog (Cooke 1997: 453-454). Iako umetnički dometi njenog stvaralaštva nisu odveć ambiciozni, njena glasna kritika

¹¹ B. Tahir je 2008. godine postao prvi laureat novoustanovljene Međunarodne nagrade za arapsku književnost, popularno prozvana „Arapski Buker“ pošto je finansijski podržavaju Fondacija nagrade Buker iz Londona i Emiratska fondacija za filantropiju iz Abu Dabija, a koja je već stekla status najprestižnije nagrade za književno stvaralaštvo u čitavom arapskom svetu.

¹² Kod nas je preveden i Gitanijev opis Kaira: Gitani, G. 2007. *Kairo u 1000 godina*. Sa arapskog prevele Dragana Đorđević, Marija Obrenović. Beograd : Geopoetika.

nedostatka ličnih sloboda i položaja koji su egipatskoj ženi nametnuli zakoni, običaji i tradicija daleko se čuje, osobito među mlađom generacijom. Lep, tečan i pretežno ujednačen prevod M. Trifunović-Kaluđerović obogaćen je autorkinim predgovorom i intervjuom sa njom, kao i odlomkom iz drugog romana čime je publika stekla bolji uvid u njene stvaralačke i političke stavove (Mitrović 1998: 84-85).

Roman, posebno onaj sa obeležjima zrelosti dosta se kasnije pojavio izvan Egipta¹³. Kao i u Egiptu, početna faza razvoja romana ogledala se u prilično stidljivom traganju za nacionalnim identitetom u istorijskim romanima, kao što je tu bila i neizbežna faza romantično-poučnih proznih dela. Ipak, događaji i pojave koji su usledili ubrzo posle Drugog svetskog rata, kao što su formiranje države Izrael, oslobađanje od kolonizatorskih stega, otkriće i eksploatacija nafte, život u represivnim režimima i drugi, uticali su na to da se roman iz jedne nove, još nerazrađene forme, u čitavom arapskom svetu transformiše u „sredstvo kojim se izražava unutrašnji dinamizam, a možda čak i oruđe kojim se taj dinamizam usmerava u određenom pravcu“, kako je to početkom osamdesetih konstatovao Abdurahman Munif (ar. *ʿAbd al-Raḥmān Munīf*, 1933-2004), jedan od najvećih arapskih romanopisaca druge polovine 20. veka (Allen 1997: 216).

Godine 1984. kod nas se pojavio roman *Crna munja* (ar. *Barq al-layl*, doslovno: 'Noćna munja') tuniskog književnika el Bešira Hrajifa (ar. *Al-Bašīr Ḥrayif*, 1917-1983) u prevodu Radeta Božovića. Ovo delo, koje se pojavilo 1961, pripada fazi istorijskih romana koji putem opisa slavni istorijskih događaja sugerišu načine na koje se treba nositi sa nasleđem kolonizacije (Starkey 2006: 156-157). Smestivši radnju romana u 16. vek, to jest vreme dinastije Hafsida i španske invazije 1535. godine, Hrajif pravi relaciju sa francuskom kolonizacijom, pri tome se koristeći nekim elementima arapskog epskog književnog nasleđa (Allen 1997: 194). Sticajem nekih vanknjiževnih okolnosti, tuniska kritka je dočekala ovo delo dosta neodmerenim hvalospevima, premda ne predstavlja najbolje Hrajifovo ostvarenje što D. Tanaskovića, u vrlo informativnom kritičkom prikazu srpskog prevoda ovog ostvarenja, navodi na nedoumicu oko toga da li je tuniski roman kod nas prvi put trebalo predstaviti baš ovim delom. Sâm prevod mestimično je prožet materijalnim greškama i drugim slabostima, što Tanasković vidi kao prevashodnu posledicu izrazite tematske hermetičnosti ovog romana, njegovih umetničkih nedostataka i složenih jezičko-stilskih specifičnosti (Tanasković 1985: 707-714).

Iz Palestine nam je takođe stigao samo jedan roman, *Povratak u Haifu* (ar. *ʿĀ'id 'ilā Ḥayfā*, doslovno: 'Povratnik u Haifu') Gasana Kanafanija (1936-1972) u prevodu Marije Lande. Istoričari arapske književnosti složni su u oceni da je Kanafani za vreme svog

¹³ Odličan pregled razvoja romaneskne forme van Egipta i tema obrađivanih u njoj daje Allen 1997: 193-219.

kratkog života dao značajan doprinos arapskoj književnosti, osobito sa svoja prva dva romana, *Ljudi na suncu* (1963, ar. *Al-Riğāl fī al-šams*) i *Šta vam je preostalo* (1966, ar. *Mā tabaqqā lakum*). *Povratak u Haifu* je njegov poslednji roman, objavljen tri godine pre nego što je na njega izvršen atentat, 1969. godine. Dok mu Badavi u vezi sa ovim romanom najviše zamera to što je politička poruka previše očigledna, te da mu nedostaje suptilnost kakvu je iskazao u prethodnim delima (Badawi 2001: 192), Starki smatra kako je i u tom romanu uspeo da pokaže da je na prvom mestu književnik koji ne piše u „propagandističkom“ tonu karakterističnom za palestinska prozna dela nastala u tom vremenu (Starkey 2006: 131-132). Iako prevod, koji je u pogledu recepcije prošao sasvim nezapaženo, pruža uvid u Kanafanijevo stvaralaštvo, mora se izraziti sumnja u to da je u potpunosti ili uopšte rađen sa arapskog jezika kako se navodi u elektronskoj bazi podataka Narodne biblioteke Srbije.¹⁴ To ne sugerišu samo neka neuobičajena transfonemizacijska rešenja poput „Haled“ umesto „Halid“, „Akko“ umesto „Aka“, zatim uvodna, vrlo štura beleška o piscu u kojoj se nalazi i jedan citat nepoznatog porekla, već i i čitav niz konstrukcija neprirodnih i srpskom i arapskom, a koje se ovde ne mogu nabrajati. Kako god bilo, ne može se smatrati da je jedan i to ovakav prevod dovoljan da ozbiljno predstavi Kanafanijevo stvaralaštvo, a kamoli zreli palestinski roman. Treba se nadati da će i stvaraoci poput Džabre Ibrahima Džabre, Emila Habibija i Sahar Halife naći put do naših čitalaca.

Sezona seobe na sever (ar. *Mawsim al-hiğra ʿilā al-šamāl*), kulturni je roman sudanskog književnika Tajiba Saliha (ar. *Al-Ṭayyib Ṣālih*, 1929-2009) koji je objavljen 1969. godine. Kod nas je doživeo dva izdanja, prvo 2000. i drugo, izmenjeno 2005. godine, oba puta u prevodu Srpka Leštarića. Odnos Istoka i Zapada, to jest Juga i Severa u ovom geografskom kontekstu, tema je koja je oduvek zaokupljala pažnju arapskih književnika i koja, sama po sebi, zaslužuje zasebno proučavanje (Allen 1997: 204-206). U pogovoru S. Leštarić pronicljivo zapaža da se poruka romana intelektualcima iz arapsko-islamske sredine može se svesti na sledeće: „Uza svu nužnost i poželjnost poklonjenja moćnoj znanstvenosti Severa, nužno je, dakle, očuvati sopstveni kulturni identitet i živeti strpljivo, a menjati pažljivo.“ (Leštarić 2000: 146) A opet, identitet, promene, tradicija, odlazak na Sever, samo su neke od mnoštva tema kojih se ovaj roman kompleksne kompozicije, raskošne narativne tehnike i višeslojne simbolike dotiče. Sreća te je tako veliki roman dobio zaslužujući prevod praćen izvanrednim pogovorom u kojima su ranije iznete sitne zamerke (Mitrović 2002: 124) u drugom izmenjenom izdanju uglavnom ispravljene. Još je veća sreća što je

¹⁴ U knjizi je kao naslov izvornika naveden neobično transkribovan arapski naziv. Doduše, čak i da je napisan drugačije, to ne može biti pouzdani pokazatelj jezika sa kog je prevedeno.

izdavačka kuća Klio imala dovoljno sluha da ponovi i poboljša prvo izdanje, što je prava retkost kada je reč o arapskoj književnosti u prevodu na srpski uopšte.¹⁵

Poslednji roman koji je preveden direktno sa arapskog jeste *Kraj moje strašne tajne* (ar. *Ḥitām sirrī al-ḥaīr*, doslovno: 'Kraj moje opasne tajne'), marokanske spisateljice Zekije Hajrhum (ar. Zakiyya Ḥayrhum, u prevodu: Zakia Hajrhum), rođene 1972.¹⁶ Kod nas je objavljen 2009, u pretežno skladnom prevodu Radeta Božovića. Prikazujući doživljaje mlade liberalne muslimanke, njen odnos sa roditeljima i njena unutrašnja trvenja i preispitivanja, roman pomalo usiljeno i naivno razmatra pitanje lične slobode i da li običaji i tradicija predstavljaju jedine i prave stubove morala. Marokanska književnost nije odveć poznata našim čitaocima i pre ovog dela u prevodu su se pojavili *Goli kruh* Muhameda Šukrija (*Muḥammad Šukrī: al-Ḥubz al-ḥāfi*) u posrednom prevodu sa francuskog 1988. u Zagrebu, *Snovi o zabranjenom voću*, 2003. i 2005. godine u Beogradu i *Šeherezada odlazi na Zapad*, Zrenjanin, 2007, oba iz pera Fatime Mernisi (ar. *Fāima al-Marnīsī*), marokanske književnice francuskog izraza. *Kraj moje strašne tajne* se stoga našao u prilično nezavidnoj ulozi predstavnika modernog marokanskog romana što nije zadatak koji može valjano ispuniti. Čini se da je ipak trebalo da izdavač i prevodilac daju prednost afirmisanim autorima poput Bensalima Himiša i Muhameda Zifzafa, ili Lejli Abu Zeid ako je cilj bio da se predstavi marokansko *žensko pismo*, što su sve autori koji već imaju svoje mesto u istorijama arapske književnosti a koji su još nepoznati našoj publici.

Prevođenje arapskih književnih tekstova preko jezika-posrednika u vremenima kada nije bilo kompetentnih stručnjaka za arapski jezik, bila je ne samo potpuno opravdana već i nužna pojava i da takvih prevoda nije bilo, dometi arapske književnosti i civilizacije bili bi predstavljeni našoj publici sa velikim zakašnjenjem. U današnje vreme tako nešto je nepotrebno, neopravdano i kontraproduktivno, osim što su takvi prevodi suštinski vrlo problematični. Naime, prevodiocima za takve poduhvate nedostaju ključne kompetencije za uspešnu interpretaciju izvornika: književna kompetencija za interpretaciju umetničkog teksta, kao i poznavanje vanjezičke situacije na koju se upućuje u originalu (Hlebec 2009: 19), ali i solidno poznavanje jezika pravog, a ne samo jezika posrednog izvornika. Jednostavno rečeno, i tu uspešnu interpretaciju obezbeđuju odlično poznavanje arapske književnosti, opusa autora i vanjezičkih realija vrlo raznorodnog arapskog sveta, baš kako što je to slučaj i sa direktnim prevodima. To bi se, naravno, moglo donekle nadomestiti stručnom redakcijom prevoda, mada bi se time izvršilo bespotrebno usložnjavanje čitavog

¹⁵ Najprevođeniji arapski književnik čija su dela doživela više izdanja jeste predstavnik književnosti *Mahdzera*, Džubran Halil Džubran.

¹⁶ Na koricama knjige stoji naslov *Kraj moje velike tajne*, dok na prvoj strani i u podacima za CIP katalogizaciju stoji *Kraj moje strašne tajne* što priličan propust urednika inače ukusno opremljenog izdanja.

procesa. Kulturne i druge vanjezičke realije arapskog sveta zadaju glavobolje arabistima na svim meridijanima i one se, od slučaja do slučaja, rešavaju čitavim spektrom tehnika kulturne transpozicije, koje se kreću između udaljenih polova egzotizacije i kulturne transplantacije (Dickins et al. 2002: 29-36; Carbonell 2004: 26-39). Izbor tehnike je široko kontekstualno uslovljen i na njega utiču, između ostalog, svojstva izvornog teksta (registar, funkcija, stil, markiranost...), svojstva prevoda (ciljna publika, namena...), ciljni jezik (na svim svojim nivoima), ciljna kultura koja se za taj jezik vezuje. Tome možemo da pridodamo i činjenicu da izbor tehnike u postupku prenošenja kulturnih realija nije uslovljen nikakvim normama već je na koncu *prevodiočev lični izbor*. To praktično znači da se prevodilac sa jezika-posrednika nalazi u daleko nepovoljnijoj situaciji u slučaju da ne zna arapski jezik, jer jer se bez uvida u original ne može odrediti koja je tehnika upotrebljena i do kakvog je značenjskog pomeranja došlo, odnosno na koji se način dati pojam može uspešno preneti. U suprotnom se najčešće dobijaju neadekvatni književni prevodi čiji se sâm izbor može dovesti u pitanje budući da nije zasnovan na detaljnijem poznavanju tokova u arapskoj književnosti.

Osim pomenutih Mahfuzovih romana, preko jezika posrednika, u ovom slučaju engleskog, do nas su u skorije vreme došla dva romana.¹⁷ Prvi je *Devojke iz Rijada* (ar. *Banāt al-Riyād*, eng. *Girls of Riyadh*), mlade saudijske spisateljice Radže el Sani u prevodu Sandre Ćelap. Saudijsko žensko pismo skrenulo je pažnju na sebe u poslednjih pet godina pojavom nekoliko romana sasvim mladih autorki kao što su Saba Hirz i Radža el Sani. Kod Radže el Sani (ar. *Raġā' al-Sāni'*, u prevodu Radža Alsanea), rođene 1981, značajnu ulogu odigrala je činjenica da je njeno književno prvenče dobilo za arapski i zapadni svet najbolju reklamu – bilo je odmah zabranjeno u S. Arabiji i uklonjeno iz knjižara zbog, za tu sredinu, kontroverznog sadržaja. Doduše, zabrana je bila kratkog veka. Mlada autorka, čiji je roman kod nas, kao i na Zapadu, reklamiran kao „Seks i grad u arapskom stilu“, zapravo je svoje viđenje života kakv vode mlade, dobrostojeće i neudate Saudijke u jednom izrazito tradicionalnom društvu koje nameće brojna ograničenja. Njen roman pripada relativno mladom žanru *čik-lit* (eng. *chick lit*), popularnoj prozi namenjenoj pre svega mladim ženama. Predstavnik je trenda prisutnog među jednim delom arapskih pisaca najmlađe generacije za koje je karakteristična upotreba sajber-jezika i znakova kao neodvojivog dela

¹⁷ U uzajamnoj bibliografsko-kataloškoj bazi podataka Narodne biblioteke Srbije postoji i zapis o romanu *Odbegla supruga* (Al Hidžaz, Sajdet. 2009. *Odbegla supruga*. Sa engleskog prevela Snežana Petrović. Beograd: Sezam book). Osim linka ka stranici uzajmne bibliografsko-kataloške baze podataka Narodne biblioteke Srbije (<http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=2140294546942854&fmt=12&rec=1&sid=1>), linka ka čuvenoj virtualnoj knjižari Amazon (<http://www.amazon.co.uk/Runaway-Wife-Sayidet-Al-Hijaz/dp/0595301207>) i stranici egiptaske posredničke agencije za autorska prava od koje je srpski izdavač nabavio prava engleskog izdanja, koje je tu izgleda i jedino u ponudi (<http://sphinxagency.com/Distribution/index.htm>), nismo uspjeli da pronađemo podatke o ovoj knjizi, čak ni toliko da bismo mogli da potvrdimo da je zaista reč o izvorno arapskom književnom delu. Zbog toga je nismo ni uključili u istraživanje.

njihove stvarnosti (Booth 2008: 198). Kod prevoda romana *Devojke iz Rijada* suočavamo se sa problemom posebne prirode: engleska verzija romana koja je korišćena kao izvornik predmet je jednog od većih skandala koji se u prevodilačkoj struci skoro dogodio. Merilin But, direktor Centra za jugoistočne i bliskoistočne studije Univerziteta u Ilinoisu, iskusan arabista i književni prevodilac koja se tog zadatka prihvatila na kraju se distancirala od objavljenog prevoda, a koji je, bar na papiru, radila u koautorstvu sa samom spisateljicom. Autorka je prvobitno trebalo samo da pomogne oko nekih dijalekatskih izraza, da bi na kraju prepravljala jezičko-stilska rešenja Butove prema sopstvenom nahođenju.¹⁸ Iako je jasno da je to što se ovo delo kotiralo dosta visoko na top listama nekih popularnih američkih časopisa i listova bio osnovni motiv za prevođenje ove knjige na srpski, korišćenje takvog, osvedočeno problematičnog prevoda prosto je neshvatljiva odluka srpskih izdavača, urednika i prevodioca. Dalje, mora se zameriti to što je srpski prevod „uspeo“ da prenese sve propuste iz engleskog izvornika, pa i da im pridoda neke svoje, umanjivši time i ono malo umetničkog izraza koji ovaj roman poseduje. Takođe, ostali smo uskraćeni za stručnu i objektivnu analizu značaja ovog dela o kojem će sigurno biti reči u budućim istorijama arapske književnosti.

Drugi roman jeste *Zgrada izgubljenih snova* (ar. *‘Imārat Ya’qūbiyān* – ‘Jakubijanova zgrada’, eng. *The Yacoubian Building*) egipatskog književnika Ale el Asvanija (ar. *‘Alā’ al-‘Aswānī*), rođenog 1957, inače stomatologa po profesiji. Roman je objavljen prvi put u Egiptu 2002. i od tada je doživeo više izdanja postavši pravi bestseler po kojem su ubrzo snimljeni film i televizijska serija. Povezavši junake jednim, po lepoti čuvenim kairskim zdanjem koje simbolizuje čitavu zemlju, autor je bez uvijanja progovorio o mnogim problemima savremenog egipatskog društva. Ono što je čitaoce u Egiptu ali i širom arapskog sveta privuklo ovom ostvarenju jeste činjenica da su veoma otvoreno razmotreni i prikazani najveći tabui arapskog društva – religija, politika i seks. El Asvani korene islamskog fanatizma prepoznaje u siromaštvu, korumpiranosti svakog segmenta društva i policijskoj torturi, koji dovode do okretanja religiji što mnogi „novi propovednici“ znaju da zloupotrebe. Oslikava seksualno iskorišćavanje zaposlenih žena koje pripadaju srednjoj klasi i prostituisanje u višim društvenim klasama. Takođe, autor je u likove uvrstio i jedan homoseksulani par čime je dotakao i veliki tabu seksualnosti. Ovaj roman je kod nas sa engleskog prevela Milica Vilotić koja je kao izvornik koristila odličan prevod i belešku o romanu uglednog arabiste i prevodioca savremene arapske književnosti Hamfrijaja Dejvisa. Premda se zamke koje se u ovakvoj vrsti prevoda javljaju teško mogu izbeći, M. Vilotić se uglavnom dobro snašla i ponudila tečan i dopadljiv prevod.

¹⁸ Detaljnije o čitavoj aferi videti u Booth 2008 i Booth 2010, a sa tim je zanimljivo uporediti izraze zahvalnosti autorke na str. 285 srpskog prevoda.

Prethodni pregled kod nas prevedenih arapskih romana pruža osnovu za procenu zastupljenosti i predstavljenosti ovog žanra, iako daje tek delimičan uvid u daleko šire i složenije pitanje prevođenja arapske književnosti. Ako se u obzir uzmu faktori kao što su: broj arapskih zemalja, broj govornika arapskog jezika, istorijski i savremeni značaj arapsko-islamske civilizacije i književnosti koja joj pripada, zatim interesovanje koje se toj književnosti globalno poklanja, naročito na Zapadu, kao i činjenica da se arapski jezik i književnost u Srbiji institucionalno proučavaju već gotovo devedeset godina, nikako ne možemo biti zadovoljni zastupljenošću arapske književnosti niti arapskog romana u našoj zemlji. Ukratko rečeno, prevoda je bilo premalo, pojavljivali su se isuviše retko, izbor dela i/ili prevod nisu uvek bili na visini zadatka.

Prevodi arapskih romana pojavljivali su se veoma sporadično: za proteklu 31 godinu, koliko smo ovim radom pokrili, na srpski je prevedeno samo 18 naslova (29, ako računamo ponovljena i izdanja za slepe i slabovide). U tome je roman pratio preovlađujući manir prevođenja arapske književnosti kod nas uopšte (Djordjevic 2009: 33). Osim teške ekonomske i društveno-političke situacije u protekle dve decenije koja se zasigurno odrazila i na izdavaštvo, jedan od uzroka izuzetno malog broja prevoda koji su, na sreću, u većini slučajeva korektni i skladni, jeste i veoma mali broj aktivnih književnih prevodilaca sa arapskog. Nekoliko je razloga za ovu pojavu: većina diplomiranih arabista nikada nije radilo u struci zbog male potražnje za ovim profilom posebno u poslednjih dvadesetak godina; većina onih koji se jesu zaposlili u struci uhlebljenje su našli u radnim sredinama koje nemaju praktično nikakve veze sa akademskom arabistikom, kao što su građevinarstvo, projektovanje, uvoz-izvoz, vojska, domaća i strana diplomatska predstavništva, itd; arapski jezik je previše različit i udaljen, težak i zahtevan, da bi se van govorne sredine mogao savladati istom brzinom kao španski, italijanski i slično, a samim tim je potrebno daleko više vremena da se ispeče prevodilački zanat; specijalistički programi za sticanje prevodilačkih kompetencija, književnih i drugih ne postoje, tako da su prevodioci za arapski praktično samouki što je sigurno uzrok mnogih nedoslednosti, lutanja i grešaka u oblasti književnog prevođenja. Među ostalim razlozima koji utiču na ovakvo stanje možda su i honorari koji retko odgovaraju uloženom trudu i vremenu, činjenica da se mnogi izdavači nerado upuštaju u poduhvat štampanja arapske književnosti uglavnom pod izgovorom neprofitabilnosti ili nepopularnosti arapskog književnog stila, a još ređe traže da se prevede određeno delo na osnovu sopstvene upućenosti u literarna ostvarenja, kao i to što se prevođenje u akademskom tj. naučno-stručnom kontekstu ne vrednuje visoko.

Izbor prevedenih romana takođe je vrlo neujednačen jer nisu uvek birana najbolja ostvarenja autora niti su uvek bili u pitanju afirmisani književnici, odnosno, umetnička

vrednost dela i njihov objektivni i aktuelni književni značaj nisu uvek bili glavni kriterijumi za izbor. Izabrani primeri zrelog postkolonijalnog romana očigledno su dobili prednost nad drugim pravcima. Iz razvojnog kao i najsavremenijeg perioda do nas došla po tri ostvarenja, faza realizma je predstavljena samo jednim, ne toliko reprezentativnim delom u tom smislu (*Hakimov magarac*), dok su Mahfuzov realistički opus, kao i socijalni realizam u potpunosti zanemareni. Značajni romani van Egipta takođe su vrlo oskudno predstavljeni. Najbolje su predstavljeni Mahfuzov postrealistički opus i (post)modernistički pokret generacije šezdesetih. S obzirom na to da izdavači, izuzev časnih izuzetaka, uglavnom nisu upućeni u arapsku književnost, obično su prevodioci ti koji, prema svom ukusu, senzibilitetu, proceni literarnog značaja autora, dela i recepcije koju bi ono moglo da ostvari, proceni uspeha na tržištu i drugim kriterijumima, biraju delo koje će prevesti i ponuditi nekoj izdavačkoj kući. Većina dela prevedenih direktno sa arapskog izabrana su na osnovu objektivne umetničke vrednosti, književnog značaja i procene recepcije kod domaće publike, dok se tek kod manjeg broja romana prevedenih direktno sa arapskog ne može jasno utvrditi na čemu je izbor bio zasnovan. Dela koja su prevedena preko jezika posrednika uglavnom birana su na osnovu nekog svetskog trenda, bilo da je u pitanju dodela Nobelove nagrade, bilo da su u pitanju liste bestselera. Iako smo u potpunosti svesni da se izdavaštvo, a samim tim i književnost, kod nas odavno povinuje tržišnim zakonima, te da na tom tržištu praktično ima mesta i za ostvarenja koja nemaju velike umetničke domete, čini se da bi u budućnosti trebalo pažljivije birati dela arapske književnosti koja će biti predstavljena domaćoj publici. Naprosto, književni prevodi sa arapskog, u odnosu na neke druge jezike i književnosti, toliko se retko pojavljuju da se stiče utisak da je prostor za greške i promašaje daleko manji.

Zbog ovakve male i dosta neujednačene predstavljenosti arapskog romana, pa i arapske književnosti, u budućnosti bi bilo svrsishodno da se prevođenju posveti kontinuirana pažnja i pristupi mu se sa nešto više promišljanja i smotrenog planiranja u pogledu izbora dela i načina na koji se prevodi, a sve to, po mogućstvu, u vidu nekog organizovanijeg napora. Iako je preko prevoda dela raznovrsne tematike i stila predstavljeno više faza u razvoju ove književne forme kod Arapa, nedostaje još toliko mnogo bisera kojim bi se na potpuniji način predstavila blistava niska arapskog romanesknog stvaralaštva: autori kao što su Abdurahman Munif, Hana Mina, Muhamed Zifzaf, Bensalim Himiš, Ibrahim Kuni, Hanan Šejh, Sahar Halifa, Ilijas Huri, i mnogi drugi i dalje čekaju da „progovore“ na srpskom.¹⁹ Takođe, treba se nadati da se situacije slične

¹⁹ Videti, na primer, listu sto najboljih romana prema mišljenju Udruženja arapskih pisaca: <http://arablit.wordpress.com/2010/04/23/the-best-100-arabic-books-according-to-the-arab-writers-union-1-10/>,

onoj kada je Mahfuz osvojio Nobelovu nagradu 1988. godine neće ponavljati. Nužno je pritom osposobiti, ohrabriti i u ove poduhvate uključiti mlađe generacije kako bi se osigurali budućnost i kontinuitet ove važne arabističke i, šire gledano, kulturne aktivnosti na kojoj su se gradile civilizacije i na kojoj se dobrim delom zasnivaju proučavanja svetske književnosti. Bez toga, postoji bojazan da ćemo u budućnosti ostati uskraćeni za brojna remek-dela arapske književnosti, ili da ćemo je čitati samo u originalu, na stranim jezicima odnosno preko jezika-posrednika.

Izvori:

Bibliografija romana prevedenih direktno sa arapskog do 2010. godine:

- Husein, T. 1979. *Dani*. S arapskog preveo Nijaz Dizdarević. Novi Sad/Skopje/Zagreb/Titograd/Beograd/Sarajevo: Matica Srpska/Misla/Mladost/Pobjeda/Prosveta/Svjetlost.
- Husein, T. 1984. *Dani* [Brajevo pismo]. Sa arapskog preveo Nijaz Dizdarević. Beograd: Filip Višnjić.
- Hrajef, B. 1984. *Crna munja*. Sa arapskog preveo Rade Božović. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Al-Hakim, T. 1985. *Hakimov magarac*. Sa arapskog prevela Mirjana Baoui, Kruševac: Bagdala.
- Mahfuz, N. 1989. *Saga o bednicima*. Sa arapskog preveo Rade Božović. Beograd: Prosveta.
- El Saadaui, N. 1997. *Žena na nultoj tački*. Sa arapskog prevela Maja Trifunović-Kaluđerović. Beograd: Plavi jahač.
- El Saadaui, N. 1999. *Žena na nultoj tački*. Sa arapskog prevela Maja Trifunović-Kaluđerović. Beograd: Plavi jahač.
- Mahfuz, N. 2000. *Hiljadu i jedna noć*. Sa arapskog prevela Dragana Kujović. Beograd: Paideia.
- Kanafani, G. 2000. *Povratak u Haifu*. Sa arapskog prevela Marija Landa. Beograd: Convent.
- Salih, T. 2000. *Sezona seobe na sever*. Sa arapskog preveo Srpko Leštarić. Beograd: Clio.
- El Saadaui, N. 2000. *Žena na nultoj tački*. Sa arapskog prevela Maja Trifunović-Kaluđerović. Beograd: Plavi jahač.
- Husein, T. 2001. *Zov kerevana*. Sa arapskog prevela Nikoleta Bulatović. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.

- Salih, T. 2002. *Sezona seobe na sever* [Brajevo pismo]. Beograd: b. i.
- El Saadaui, N. 2002. *Žena na nultoj tački* [Brajevo pismo]. Sa arapskog prevela Maja Trifunović-Kaluđerović. Beograd: b. i.
- Tahir, B. 2003. *Svetla tačka*. Sa arapskog prevela Dragana Đorđević. Beograd: Clio.
- Husein, T. 2003. *Zov kerevana* [Brajevo pismo]. Sa arapskog prevela Nikoleta Bulatović. Beograd: Filip Višnjić.
- El Saadaui, N. 2004. *Žena na nultoj tački*. Sa arapskog prevela Maja Trifunović-Kaluđerović. Beograd: Plavi jahač.
- Salih, T. 2005. *Sezona seobe na sever*. Sa arapskog preveo Srpko Leštarić. Beograd: Clio.
- Tahir, B. 2005. *Tetka Safija i manastir*. Sa arapskog prevela Dragana Đorđević. Beograd: Paideia.
- Aslan, I. 2006. *Ibis: tužna ptica*. Sa arapskog prevela Dragana Đorđević. Beograd: Geopoetika.
- Gitani, G. 2008. *Zejni Barakat*. Sa arapskog prevela Dragana Đorđević. Beograd: Geopoetika.
- Hajrhum, Z. 2009. *Kraj moje strašne tajne*. Sa arapskog preveo Rade Božović. Beograd: Zepter Book World.
- El Saadaui, N. 2009. *Žena na nultoj tački*. Sa arapskog prevela Maja Trifunović-Kaluđerović. Beograd: Plavi jahač.

Bibliografija arapskih romana prevedenih preko jezika-posrednika do 2010. godine:

- Mahfuz, N. 1989. *Razgovori na Nilu*. Sa nemačkog preveo Andrija Grosberger. Redakcija prevoda s uvidom u arapski original Darko Tanasković. Beograd: Književne novine.
- Mahfuz, N. 1991. *Miramar*. Sa engleskog prevele Danica Kraljević, Ljiljana Nedeljković, Anđelka Mitrović. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Alsanea, R. 2008. *Devojke iz Rijada*. Sa engleskog prevela Sandra Čelap. Beograd: PS-Editor-IP.
- Al Asvani, A. 2009. *Zgrada izgubljenih snova*. Sa engleskog prevela Milica Vilotić. Beograd: Alnari.

Literatura:

- Allen, R. 1997. The beginnings of the Arabic novel. str. 180-192. In: Badawi, M.M. (ed.) *Modern Arabic Literature*. Cambridge/New York/Oakleigh: Cambridge University Press.
- Allen, R. 1997. The mature Arabic novel outside Egypt. str. 193-222. In: Badawi, M.M. (ed.) *Modern Arabic Literature*. Cambridge/New York/Oakleigh: Cambridge University Press.
- Al-Musawi, M.J. 2003. *The postcolonial Arabic Novel: Debating Ambivalence*. Leiden/Boston: Brill.
- Badawi, M.M. 2001. *A Short History of Modern Arabic Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Booth, M. 2008. Translator v. author (2007) Girls of Riyadh go to New York. *Translation Studies*, Vol. 1, No. 2. str. 197-211.
- Booth, M. 2010. "The Muslim Woman" as Celebrity Author and the Politics of Translating Arabic: Girls of Riyadh Go on the Road. *Journal of Middle East Women's Studies*. Volume 6, Number 3. str. 149-182.
- Božović, R. 1989. Pogovor. str. 411-421. In: Mahfuz, N. *Saga o bednicima*. Beograd: Prosveta.
- Bulatović, N. 2001. Predgovor. str. 5-10. In: Husein, T. *Zov kerevana*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.
- Carbonell, O. 2004. Exoticism, Identity and Representation in Western Translation from Arabic. str. 26-39. In: Said Faiq (ed.) *Cultural Encounters in Translation from Arabic*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Cooke, M. 1997. Arab women writers. str. 443-462. In: Badawi, M.M. (ed.) *Modern Arabic Literature*. Cambridge/New York/Oakleigh: Cambridge University Press.
- Dickins, J., et al. 2002. *Thinking Arabic Translation*. London/New York: Routledge.
- Djordjevic, D. 2009. Translations of Arabic literature into Serbian (1989-2008). In: Genova, Y. ed. *Sophia: Translations of books from Arabic in six East European countries after 1989: Results of six studies that answer the questions WHAT gets translated from Arabic? HOW it gets translated? WHO translates?* Sofia: Next Page Foundation. 29-57. (21.10.2010.) http://www.npage.org/IMG/pdf/Studies_whole_revised_2.pdf.
- Đorđević, D. 2002. Husein, Taha: *Zov kerevana*; s arapskog prevela Nikoleta Bulatović. – Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2001. – 165 str.; 21 cm. – (Antologija svetske književnosti; knj. br. 7). *Filološki pregled XXIX*, 2. str. 163-166.
- Đorđević, D. 2006. Tužna ptica čovek. str. 7-15. In: Aslan, I. *Ibis*. Beograd: Geopoetika.
- Hlebec, B. 2009. *Opšta načela prevođenja*. Beograd: Beogradska knjiga.

- Kilpatrick, H. 1997. The Egyptian novel from Zaynab to 1980. str. 223-269.
In: Badawi, M.M. (ed.) *Modern Arabic Literature*. Cambridge/New York/Oakleigh:
Cambridge University Press.
- Leštarić, S. 2000. Velika reka teče na sever. str. 142-154.
In: Salih, T. *Seona seobe na sever*. Beograd: Clio.
- Mitrović, A. 1986. Razmišljanja pred nemim sagovornikom. *Kulture istoka* 8, april-juni.
str. 66-68.
- Mitrović, A. 1991. U susret Nagibu Mahfuzu. *Kulture Istoka* VIII, 29, juli-septembar.
str. 64-66.
- Mitrović, A. 1998. Žena na nultoj tački/Nauval el Saadaui; prevela s arapskog Maja
Trifunović-Kaluđerović. – Beograd: Plavi jahač, 1997. – 128 str.; 20 cm. – Biblioteka
Plava čarapa 8. *Riječ* IV, 2. str. 82-85.
- Mitrović, A. 2002. Panorama arapske književnosti. *Filološki pregled* XXIX, 1. str.121-128.
- Said, E. 2008. Pogovor. str. 281-284. In: Gitani, G. *Zejni Barakat*. Beograd: Geopoetika.
- Sakkut, H. 1971. *The Egyptian novel and its main trends from 1913 to 1952*.
Cairo: The American University in Cairo Press.
- Sojkić, S. 2005. Neizvesna svetlost. *Genero: časopis za feminističku teoriju* 6-7.
str. 163-166.
- Spasić, D. 2004. Arapska književnost u srpskim prevodima od 1990. godine do danas.
Književna istorija 36, 122/123. str. 257-282.
- Starkey, P. 2006. *Modern Arabic Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tanasković, D. 1980. Vekovi, decenije, godine... u „Danima“ Tahe Husejna. *Književnost* 3.
str. 507-514.
- Tanasković, D. 1985. Munja bez sjaja. *Književnost* 4. str. 706-714.
- Tanasković, D. 1985. Pisac i njegov magarac – od ćutanja do koautorstva. str. 5-10.
U: Al-Hakim, T. *Hakimov magarac*. Kruševac: Bagdala.
- Tanasković, D. 1989. Velika matura arapske književnosti. str. 151-169. U: Mahfuz, N.
Razgovori na Nilu. Beograd: Književne novine.

Abstract
ARABIC NOVELS IN SERBIAN TRANSLATION

This paper investigates the position of the Arabic novel and literature in general in Serbia by presenting and analyzing all of the translated novels from the beginnings in 1979 till the present day. By discussing these works, their style, narrative techniques, themes, the phase they belong to, the importance they have in Arabic literature and other relevant facts that determine their place on the map of the world literature, the paper also presents the development of the genre itself. Likewise, it treats critical reception of the translated works. Translations from intermediary languages are discussed separately with an account of the specific issues of that type of translation, especially the problems of cultural transposition. It discusses some challenging aspects of the Serbian translation activities from Arabic and proposes possible directions and strategies for a wide-ranging improvement of this important branch of Arabic studies.

Key words: *Arabic novel, realism, social realism, postcolonial novel, modernism, postmodernism, translation, reception, cultural transposition.*

Rad primljen: 25. oktobar 2010.
Ispravka rukopisa dostavljena: 30. oktobar 2010.
Rad prihvaćen: 1. novembar 2010.